

STAVOVI RAVNATELJA SREDNJIH ŠKOLA PREMA EDUKACIJSKOJ INTEGRACIJI

LELIA KIŠ-GLAVAŠ*, MAJA LJUBIĆ**, SLAVICA JELIĆ***

Primljeno: ožujak 2003.

Prihvaćeno: lipanj 2003.

Izvorni znanstveni rad

UDK: 376.4

Rezultati brojnih istraživanja, provedenih većinom u zapadnim zemljama, ukazuju na izuzetnu važnost stavova ravnatelja i stručnih suradnika škole za uspješnost procesa edukacijske integracije učenika s posebnim potrebama. Na uzorku ravnatelja srednjih škola (gimnazije, umjetničke i strukovne škole) s područja Republike Hrvatske, utvrdit će se njihovi stavovi prema edukacijskoj integraciji i prema učenicima s posebnim potrebama.

Ključne riječi: Edukacijska integracija, stavovi, srednje škole, ravnatelji

Uvod

Edukacijska integracija je proces koji u Hrvatskoj, pored više od 20-godišnje praktične provedbe, još uvijek nije zadovoljavajuće realiziran. S ciljem njegovog unapređenja, provode se brojna istraživanja koja tretiraju različite pretpostavke uspješnosti integracije. No, subjektivne su pretpostavke integracije najviše ispitivane, a čine ih neposredni sudionici procesa kao što su učenici s posebnim potrebama, učenici bez teškoća u razvoju, roditelji obaju spomenutih skupina učenika, učitelji, defektolozi i ostali stručni suradnici i svakako, ravnatelji škola. Zanimljivo je međutim, da stavovi ravnatelja škola, pedagoških voditelja i kreatora cjelokupnog odgojno-obrazovnog ozračja u školi, prema učenicima s posebnim potrebama i njihovoj integraciji u redovni edukacijski sustav u nas, još nisu ispitivani. Ovo je stoga prvo takvo istraživanje.

Brojna istraživanja u svijetu govore u prilog činjenici da su stavovi ravnatelja škola izuzetno značajni za uspješno provođenje procesa edukacijske integracije učenika s posebnim potrebama u redovni sustav odgoja i obrazovanja.

Larivee i Cook (1979) ističu da je potpora ravnatelja kritični činitelj koji utječe na stavove učitelja prema integraciji i na stvaranje profesionalnog okruženja prijeko potrebnog za uspješnost procesa integracije.

Center, Ward, Parmenter i Nash (1985) utvrdili su da 88% ravnatelja podupire integraciju učenika s posebnim potrebama u redovne škole, a 83% istih tvrdi da je integracija prijeko potreban korak ka suvremenoj školi. No kada su bili upitani o integraciji specifičnih skupina učenika s posebnim potrebama, utvrdili su da su ravnatelji pozitivni samo prema integraciji učenika s lakšim intelektualnim teškoćama, tjelesnim oštećenjima i učenicima s lakšim i umjerenim slušnim i oštećenjima vida. Uglavnom su se negativno izrazili prema integraciji učenika s umjerenim intelektualnim i višestrukim oštećenjima. Autori zaključuju da su ravnatelji pozitivni samo prema integraciji učenika koji ne zahtijevaju dodatne kompetencije i programske intervencije redovnih učitelja.

Slično tome, Davis (1980) je, na uzorku od 345 ravnatelja redovnih osnovnih i srednjih škola, utvrdio da su optimistični u svezi s integracijom učenika s lakšim teškoćama u razvoju i učenika s tjelesnim oštećenjima. Negativne stavove ravnatelji su izražavali prema integraciji učenika s intelektualnim oštećenjima.

I Brunet (1984; prema Kiš-Glavaš, 1999) je na uzorku kanadskih ravnatelja uočio njihovu umjerenu potporu integraciji, no i oni su izražavali negativne stavove prema integraciji učenika s mentalnom retardacijom.

Međutim, Roberts i Pratt (1987; prema Bain,

* Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Hrvatske

*** Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj, Zagreb

Dolbel, 1991) ispitivali su stavove redovnih i "specijalnih" učitelja i njihovih ravnatelja prema integraciji i utvrdili da su stavovi ravnatelja prema integraciji čak pozitivniji, u odnosu na stavove spomenutih učitelja.

Treba isto tako spomenuti da su osim stavova ravnatelja i stavovi ostalih članova rukovodstva i stručnog tima škole, također važna subjektivna pretpostavka integracije.

Cilj istraživanja

Cilj je ovog istraživanja utvrditi smjer i prirodu stavova ravnatelja srednjih škola prema djeci s posebnim potrebama i njihovoj integraciji u redovne škole.

Metode istraživanja

Uzorak ispitanika

Ovim je istraživanjem obuhvaćen 61 ravnatelj srednjih škola s područja Republike Hrvatske.

Obuhvaćeni su ravnatelji gimnazija, 4-godišnjih strukovnih škola, 3-godišnjih strukovnih škola, škola u kojima se školuju učenici po dvojnomoj sustavu, škola u kojima se školuju učenici s posebnim potrebama po posebnom programu i škola koje provode programe za stjecanje niže stručne spreme.

Uzorak čine 43 muškarca i 18 žena i svi, osim jednog ravnatelja koji ima višu stručnu spremu, imaju visoku stručnu spremu.

Mjerni instrument

Upitnik mišljenja o integraciji autorice Kiš-Glavaš (1998) sastavljen je za potrebe znanstvenog projekta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, a odobrenog i financiranog od Ministarstva znanosti i tehnologije te Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske pod nazivom: "Edukacija učitelja i integracija djece s posebnim potrebama" voditeljice prof. dr. sc. Ljiljane Igrić.

Za potrebe primjene Upitnika na uzorku sred-

njoškolskih ravnatelja, upitnik je minimalno prilagođen, u smislu terminoloških prilagodbi za primjenu na spomenutom uzorku.

Upitnik se sastoji od ukupno 36 čestica, podijeljenih u dva dijela.

Prvi dio upitnika pod nazivom "Opći podaci" odnosi se na opće podatke o ravnatelju i školi (broj stanovnika u mjestu u kojem se nalazi škola, broj učenika u školi, vrsta škole/programa, spol, dob, stupanj obrazovanja, godine radnog staža, struka, neposredno iskustvo u radu s učenicima s posebnim potrebama itd.).

Drugi dio pod nazivom "Mišljenja o integraciji" odnosi se na stavove ravnatelja prema integraciji djece s posebnim potrebama u redovne škole (stav prema učenicima s posebnim potrebama, stav prema integraciji učenika s posebnim potrebama u škole, spremnost ravnatelja na osobni angažman pri prevladavanju teškoća integracije i razina poznavanja značajki i potreba učenika s posebnim potrebama).

Ovaj se dio sastoji od 21 čestice prezentirane u obliku tvrdnji, s tim da razinu slaganja s pojedinom tvrdnjom ispitanici određuju odlučujući se za jedan od pet ponuđenih odgovora na skali Lickertovog tipa (potpuno se slažem, uglavnom se slažem, ne mogu se odlučiti, uglavnom se ne slažem, uopće se ne slažem).

Tvrdnje su sljedeće:

01. Redovna srednja škola može pružiti učenicima s posebnim potrebama sve ono što im pruža škola pod posebnim uvjetima (specijalna škola).
02. Najbolje bi bilo da svi učenici s posebnim potrebama polaze škole pod posebnim uvjetima (specijalne škole).
03. Za normalan rad u razrednom odjelu redovne srednje škole učenici s posebnim potrebama predstavljaju smetnju.
04. Učenici s posebnim potrebama u redovnim razredima redovne srednje škole mogu loše djelovati na uspjeh čitavog razreda.
05. Uključivanje učenika s posebnim potrebama u redovne razrede redovnih srednjih škola korisno je za njihovo opće napredovanje.
06. Učenici u srednjim školama mogu se pripremiti da razumno i prijateljski prihvate

- učenike s posebnim potrebama.
07. Po mnogim svojim osobinama učenici s posebnim potrebama jednaki su učenicima bez smetnji u razvoju.
 08. Neki učenici s posebnim potrebama mogu postići bolji školski uspjeh od mnogih drugih učenika bez smetnji u razvoju.
 09. Druženje s ostalim učenicima u redovnoj srednjoj školi je za učenike s posebnim potrebama korisnije nego druženje sa učenicima s posebnim potrebama u školi pod posebnim uvjetima (specijalnoj školi).
 10. Učenici bez smetnji u razvoju mogu za prijatelje imati učenike s posebnim potrebama.
 11. U redovnoj srednjoj školi učenici s posebnim potrebama doživljavat će posebne neugodnosti od svojih vršnjaka bez smetnji u razvoju.
 12. Učenicima s posebnim potrebama koji idu u redovnu srednju školu nastavnici trebaju štošta progledati "kroz prste".
 13. Učenici s posebnim potrebama mogu u redovnoj srednjoj školi općenito više naučiti nego u školi pod posebnim uvjetima (specijalnoj školi).
 14. Redovnu srednju školu moguće je u potpunosti prilagoditi za prihvaćanje učenika s posebnim potrebama.
 15. Smatram da nastavnici u mojoj školi mogu raditi s učenicima s posebnim potrebama uključenima u redovne razrede.
 16. Za rad s učenicima s posebnim potrebama trebalo bi steći dodatno defektološko obrazovanje.
 17. U redovne srednje škole potrebno je uključiti defektologe različitog profila osposobljene za rad s učenicima s posebnim potrebama.
 18. Većina učenika s posebnim potrebama može u redovnim razredima redovne srednje škole, uz osiguranje stručne pomoći defektologa, uspješno svladati redovne nastavne programe.
 19. Većina učenika s posebnim potrebama može u redovnim razredima redovne srednje škole uz osiguranje stručne pomoći defektologa, uspješno svladati prilagođene nastavne programe.
 20. Većina učenika s posebnim potrebama može u

redovnim razredima redovne srednje škole uz osiguranje stručne pomoći defektologa, uspješno svladati dio nastavnih programa, a dio u posebnim razrednim skupinama.

21. Većina učenika s posebnim potrebama može u redovnoj srednjoj školi uz osiguranje stručne pomoći defektologa uspješno svladati nastavne programe u posebnim razredima.

Dio tvrdnji formuliran je u pozitivnom, a dio u negativnom obliku, s tim da je bodovanje upitnika provedeno na način da se osigura da viši rezultat po pojedinim česticama pa tako i ukupni rezultat pokazuje povoljnije stavove učitelja (Kiš-Glavaš, 1999), te je takav postupak primijenjen i u ovom istraživanju.

Način prikupljanja podataka

Ispitanici su skupno, prema usmenim uputama ispitivača (i uz prethodno pojašnjenje pojma "učenici s posebnim potrebama") popunjavali mjerni instrument Mišljenja o integraciji u okviru radionice za ravnatelje srednjih škola "Promjenama u obrazovanju za sve", održane na savjetovanju "Ljudski resursi u obrazovnom managementu", Dubrovnik, 1. – 3. veljače 2001.

Metode obrade podataka

Izvršen je kompjutorski unos i obrada podataka uz primjenu programa Statica 5.0 Stat-Soft. Inc.

Korištene su osnovne metode deskriptivne statistike te faktorska analiza i analiza varijance, a izračunata je i pouzdanost i homogenost Upitnika mišljenja o integraciji.

Rezultati i rasprava

Izračunata je sumarna aritmetička sredina rezultata ispitanika na Upitniku mišljenja o integraciji, koja iznosi 78.77, uz standardnu devijaciju 10.07. Kako je maksimalni ukupni rezultat na upitniku 105, a hipotetska srednja vrijednost 50.25, čini se da ispitanici iskazuju razmjerno povoljne stavove prema učenicima s posebnim potrebama i njihovoj integraciji u redovni sred-

Tablica 1 - Svojstvene vrijednosti i kumulativna varijanca Upitnika mišljenja o integraciji

Faktor	svojstvene vrijednosti	% zajedničke varijance	kumulativne svojstvene vrijednosti	kumulativni % zajedničke varijance
1	6.543912	31.16148	6.54391	31.16148
2	2.036174	9.69607	8.58009	40.85755
3	1.664708	7.92718	10.24479	48.78473
4	1.430277	6.81084	11.67507	55.59557

njoškolski sustav odgoja i obrazovanja.

Kako Cronbach alpha iznosi 0.81, a Standardizirana alpha 0.82, vidljivo je kako su pouzdanost i homogenost skale na ovom uzorku ispitnika relativno visoke.

Izvršena je faktorska analiza Upitnika i kako je vidljivo iz Tablice 1, prostor od 21 varijable sveden je na 4 glavne komponente koje objašnjavaju 55.6% zajedničke varijance sustava.

Pregledom Tablice 1 uočava se da Faktor 1 objašnjava 31% zajedničke varijance sustava, Faktor 2 10%, Faktor 3 8% i Faktor 4 7% zajedničke varijance sustava.

U Tablici 2 prikazani su koeficijenti korelacije između pojedinačnih čestica Upitnika mišljenja o integraciji i svakog od ekstrahiranih faktora.

U Tablici 2, posebno su označene one čestice

Tablica 2 - Korelacije između ekstrahiranih faktora i pojedinačnih čestica Upitnika mišljenja o integraciji

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
1	.593081	.106812	.323343	.076711
2	.669126	-.412567	.130515	.230608
3	.846612	-.110775	.051716	.094994
4	.766095	.021354	.136721	.178217
5	.523017	-.096501	-.063331	.501834
6	.675427	.048220	-.114588	.378499
7	.092524	-.222370	.168335	.829935
8	.266799	-.014893	.001321	.769175
9	.483389	.233588	-.254416	.383729
10	.649526	.030373	.085998	.277037
11	.670855	-.016248	-.104985	-.017472
12	.204984	-. 491324	.390703	.183817
13	.099553	.103492	-.055605	.046014
14	.609383	-.062418	.262581	.331350
15	.426391	.256793	-.320325	.393545
16	.031580	.020663	.766327	.063553
17	.123899	.422054	.649612	.106269
18	-.409042	-.305495	.021638	-. 540657
19	.167478	.119839	.251367	.628361
20	-.030794	.638668	.279154	.048577
21	-.031448	.807210	.012381	-.023932

Upitnika mišljenja o integraciji koje najviše sudjeluju u strukturiranju svakog pojedinog faktora.

Kako je iz Tablice 2 vidljivo, u strukturiranju Faktora 1 najviše sudjeluju čestice 3 (Za normalan rad u razrednom odjelu redovne srednje škole učenici s posebnim potrebama predstavljaju smetnju), 4 (Učenici s posebnim potrebama u redovnim razredima redovne srednje škole mogu loše djelovati na uspjeh čitavog razreda), 6 (Učenici u srednjim školama mogu se pripremiti da razumno i prijateljski prihvate učenike s posebnim potrebama), 11 (U redovnoj srednjoj školi učenici s posebnim potrebama doživljavat će posebne neugodnosti od svojih vršnjaka bez smetnji u razvoju), 2 (Najbolje bi bilo da svi učenici s posebnim potrebama polaze škole pod posebnim uvjetima (specijalne škole)), 10 (Učenici bez smetnji u razvoju mogu za prijatelje imati učenike s posebnim potrebama), 14 (Redovnu srednju školu moguće je u potpunosti prilagoditi za prihvaćanje učenika s posebnim potrebama), 1 (Redovna srednja škola može pružiti učenicima s posebnim potrebama sve ono što im pruža škola pod posebnim uvjetima (specijalna škola)), 5 (Uključivanje učenika s posebnim potrebama u redovne razrede redovnih srednjih škola korisno je za njihovo opće napredovanje), 9 (Druženje s ostalim učenicima u redovnoj srednjoj školi je za učenike s posebnim potrebama korisnije nego druženje s učenicima s posebnim potrebama u školi pod posebnim uvjetima (specijalnoj školi)) i 15 (Smatram da nastavnici u mojoj školi mogu raditi s učenicima s posebnim potrebama uključenima u redovne razrede) Upitnika mišljenja o integraciji.

Slijedom navedenog Faktor 1 moguće je imenovati **Faktorom objektivnih i subjektivnih pretpostavki integracije**.

U saturiranju Faktora 2 najviše sudjeluju čestice 21 (Većina učenika s posebnim potrebama

može u redovnoj srednjoj školi uz osiguranje *stručne pomoći* defektologa uspješno svladati nastavne programe u posebnim razredima), 20 (Većina učenika s posebnim potrebama može u *redovnim razredima* redovne srednje škole uz *osiguranje stručne pomoći* defektologa, uspješno svladati *dio* nastavnih programa, a *dio* u *posebnim razrednim skupinama*) s pozitivnim predznakom i s negativnim predznakom čestica 12 (Učenicima s posebnim potrebama koji idu u redovnu srednju školu nastavnici trebaju štošta progledati "kroz prste").

Ovaj faktor može se nazvati **Faktorom potpore djelomičnoj integraciji**.

U strukturiranju Faktora 3, dualnog faktora, najviše sudjeluju čestice 16 (Za rad s učenicima s posebnim potrebama trebalo bi steći dodatno defektološko obrazovanje) i 17 (U redovne srednje škole potrebno je uključiti defektologe različitog profila osposobljene za rad s učenicima s posebnim potrebama) Upitnika mišljenja o integraciji. Ovaj bi se faktor mogao nazvati **Faktorom potrebe za edukacijsko-rehabilitacijskom potporom**.

Faktor 4 najviše saturiraju čestice 7 (Po mnogim svojim osobinama učenici s posebnim

potrebama jednaki su učenicima bez smetnji u razvoju), 8 (Neki učenici s posebnim potrebama mogu postići bolji školski uspjeh od mnogih drugih učenika bez smetnji u razvoju) i 18 (Većina učenika s posebnim potrebama može u *redovnim razredima* redovne srednje škole, uz *osiguranje stručne pomoći* defektologa, uspješno svladati *redovne nastavne programe*).

Ovaj faktor moguće je nazvati **Faktorom poznavanja osnovnih značajki učenika s posebnim potrebama**.

Upravo je ovaj faktor, kao i Faktor potrebe za edukacijsko-rehabilitacijskom potporom, izlučen i u ispitivanju stavova osnovnoškolskih učitelja (Kiš-Glavaš, 1999) i srednjoškolskih nastavnika (Ljubić, 2002) prema integraciji učenika usporenog kognitivnog razvoja, primjenom istog mjernog instrumenta.

Iz Tablice 3 moguće je iščitati položaj ispitanika na faktorima Upitnika mišljenja o integraciji.

Analizom podataka prikazanim u Tablici 3, vidljivo je da su aritmetičke sredine rezultata ispitanika na svim česticama upitnika iznad teorijske srednje vrijednosti 3 (izuzev rezultata na čes-

Tablica 3 - Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata za čestice Upitnika mišljenja o integraciji

	aritmetička sredina	minimum	maksimum	standardna devijacija
1	3.000000	1.000000	5.000000	1.140175
2	3.442623	1.000000	5.000000	1.271804
3	3.540984	1.000000	5.000000	1.104140
4	3.950820	1.000000	5.000000	1.189205
5	4.147541	2.000000	5.000000	.909873
6	4.426230	2.000000	5.000000	.762868
7	3.868852	1.000000	5.000000	1.102655
8	3.836066	1.000000	5.000000	1.128130
9	4.213115	1.000000	5.000000	.858579
10	4.557377	2.000000	5.000000	.671431
11	3.409836	1.000000	5.000000	1.022693
12	3.327869	1.000000	5.000000	1.247949
13	3.377049	1.000000	5.000000	1.199499
14	3.491803	1.000000	5.000000	1.149245
15	3.491803	1.000000	5.000000	1.163657
16	4.540984	2.000000	5.000000	.621122
17	4.475410	2.000000	5.000000	.787540
18	2.245902	1.000000	5.000000	1.043324
19	4.196721	1.000000	5.000000	.927715
20	3.721311	1.000000	5.000000	1.097439
21	3.508197	1.000000	5.000000	1.233193

tici 18, koji iznosi 2.25), pa se može zaključiti da ispitanici iskazuju pozitivne stavove na gotovo svim česticama Upitnika mišljenja o integraciji, pa tako i onima koje sudjeluju u saturiranju pojedinih faktora. Što se tiče čestice 18 (Većina učenika s posebnim potrebama može u *redovnim razredima* redovne srednje škole, uz *osiguranje stručne pomoći* defektologa, uspješno svladati *redovne nastavne programe*), koja značajno sudjeluje u strukturiranju Faktora poznavanja osnovnih značajki učenika s posebnim potrebama, niski rezultat na ovoj čestici pokazuje na prvi pogled negativne stavove, ali s obzirom na činjenicu da su većina učenika s posebnim potrebama zapravo učenici usporenog kognitivnog razvoja, za koje je primjerenije školovanje po prilagođenom programu, ovo zapravo govori o relativno dobrom poznavanju nekih osnovnih značajki učenika s posebnim potrebama, od strane ravnatelja.

Moguće je stoga zaključiti da ravnatelji srednjih škola smatraju da je moguće zadovoljiti objektivne i subjektivne pretpostavke integracije (s posebnim naglaskom na svjesnosti o socijalizacijskim učincima integracije) (Faktor 1), da se većina ravnatelja ipak priklanja djelomičnoj u odnosu na potpunu integraciju (Faktor 2), da izuzetno ističu potrebu za edukacijsko-rehabilitacijskom potporom na školama (Faktor 3), kao i da relativno dobro poznaju osnovne značajke skupine učenika s posebnim potrebama (Faktor 4).

Analiza varijance podskupina ispitanika po nezavisnim varijablama Upitnika mišljenja o integraciji izvršena je na varijablama: veličina mjesta u kojem se nalazi srednja škola, je li mjesto županijsko središte ili nije, broj učenika u školi, vrsta programa (gimnazija, 4-godišnji strukovni program, 3-godišnji strukovni program i mješoviti programi), spol ispitanika, dob ispitanika, stupanj obrazovanja, godine radnog staža u srednjoj školi, struka (nastavnik općeobrazovnih predmeta, nastavnik tehnologije zanimanja, nastavnik praktične nastave i ostalo), iskustvo u neposrednom radu s učenicima s posebnim potrebama, samoprocijenjena razina potrebnih znanja za odgojno-obrazovni rad s učenicima s posebnim potrebama, dodatna edukacija, surad-

ja s defektologom škole, procijenjeno zadovoljstvo razinom suradnje s defektologom, procijenjene pretpostavke uspješne integracije i potreba za specifičnom edukacijsko-rehabilitacijskom edukacijom nastavnika.

Dobiveni podaci ukazali su na činjenicu da se podskupine ravnatelja ne razlikuju statistički značajno prema navedenim nezavisnim varijablama, izuzev varijabli spol i samoprocijenjena razina potrebnih znanja za odgojno-obrazovni rad s učenicima s posebnim potrebama, a unutar varijable procijenjene pretpostavke uspješne integracije, podvarijabla potreba za zapošljavanjem defektologa na školi, na samoj je granici statističke značajnosti.

Iz Tablice 4 vidljivi su rezultati analize varijance za varijablu spol ispitanika

	MOI
SUMA KVADRATA UČINKA	640.2339
broj stupnjeva slobode učinka	1
SREDNJI KVADRAT UČINKA	640.2339
POGREŠKA SUME KVADRATA UČINKA	5438.553
broj stupnjeva slobode POGREŠKA	59
POGREŠKA SREDNJEG KVADRATA UČINKA	92.17886
F - test	6.945561
p	0.010719

jance na nezavisnoj varijabli spol.

Iz Tablice 4 može se vidjeti da se stavovi ravnatelja prema integraciji učenika s posebnim potrebama u srednje škole, statistički značajno razlikuju prema spolu ispitanika, uz razinu značajnosti 0.01.

Priroda navedenih razlika vidljiva je iz Tablice 5.

Iz Tablice 5 vidljivo je da žene postižu višu prosječnu vrijednost rezultata, te tako ravnateljice imaju općenito povoljnije stavove prema edukaci-

Tablica 5 Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika za varijablu spol

spol ispitanika	aritmetička sredina	N	standardna devijacija
m	76.67442	43	10.32962
ž	83.77778	18	7.50338

jskoj integraciji, u odnosu na svoje muške kolege.

Rezultati analize varijance za varijablu samoprocijenjena razina potrebnih znanja za odgojno-obrazovni rad s učenicima s posebnim potrebama
Tablica - 6 Analiza varijance za varijablu samoprocijenjena razina znanja ispitanika

	MOI
SUMA KVADRATA UČINKA	659.0795
broj stupnjeva slobode učinka	2
SREDNJI KVADRAT UČINKA	329.5397
POGREŠKA SUME KVADRATA UČINKA	5419.707
broj stupnjeva slobode POGREŠKA	58
POGREŠKA SREDNJEG KVADRATA UČINKA	93.44323
F - test	3.526630
p	0.035860

vidljivi su iz Tablice 6.

Pregledom Tablice 6 uočava se da se stavovi ravnatelja prema integraciji učenika s posebnim potrebama u srednje škole, statistički značajno razlikuju prema samoprocijenjenoj razini znanja ispitanika uz razinu značajnosti $p = 0.036$.

Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika za varijablu samoprocijenjena
Tablica 7 Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika za varijablu samoprocijenjena razina znanja ispitanika

	aritmetička sredina	N	standardna devijacija
potpuno znanje	88.00000	4	5.71548
djelomično znanje	75.96667	30	10.57154
bez prethodnog znanja	80.51852	27	8.94586

razina znanja ispitanika vidljive su iz Tablice 7.

Iz Tablice 7 vidljivo je da najpozitivnije stavove prema integraciji ima podskupina ispitanika koja smatra da ima dovoljno znanja za rad s učenicima s posebnim potrebama, potom oni koji smatraju da nemaju dovoljno znanja, a najlošije stavove iskazuju ispitanici koji samoprocjenjuju da imaju djelomična znanja za rad s učenicima s posebnim potrebama.

Kao što je vidljivo iz Tablice 8, za statistički

Tablica 8 - Rezultati post hoc LSD testa za varijablu samoprocijenjena razina znanja ispitanika – razine značajnosti

	potpuno znanje	djelomično znanje	bez prethodnog znanja
potpuno znanje		0.022822	0.153954
djelomično znanje	0.022822		0.081131
bez prethodnog znanja	0.153954	0.081131	

značajnu razliku među navedenim podskupinama ispitanika, odgovorne su razlike između podskupina ispitanika koji smatraju da imaju dovoljno i onih koji smatraju da imaju djelomično znanja za rad s učenicima s posebnim potrebama.

Ovakvi rezultati pokazuju da samoprocjena razine znanja ravnatelja uvelike utječe na njihove stavove prema integraciji, što su još 1983. godine na uzorcima redovnih učitelja dokazali autori Hudson, Reisberg i Wolf i što svakako ukazuje na potrebu kvalitetne i sustavne edukacije ravnatelja.

Rezultati analize varijance za podvarijablu potreba za zapošljavanjem defektologa na školi, Tablica 9 - Analiza varijance za podvarijablu potreba za zapošljavanjem defektologa na školi

	MOI
SUMA KVADRATA UČINKA	361.5716
broj stupnjeva slobode učinka	1
SREDNJI KVADRAT UČINKA	361.5716
POGREŠKA SUME KVADRATA UČINKA	5717.215
broj stupnjeva slobode POGREŠKA	59
POGREŠKA SREDNJEG KVADRATA UČINKA	96.90195
F - test	3.731314
p	0.058209

moгу se iščitati iz Tablice 9.

Iako ne statistički značajna, razlika među podskupinama ispitanika po podvarijabli potreba za zapošljavanjem defektologa na školi, na samoj je granici značajnosti, uz $p = 0.06$.

Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika za podvarijablu potreba za zapošljavanjem defektologa na školi vidljive su

Tablica 10 - Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika za podvarijablu potreba za zapošljavanjem defektologa na školi

	aritmetička sredina	N	standardna devijacija
ne	74.68750	16	11.41180
da	80.22222	45	9.24881

iz Tablice 10.

Od ukupno 61, 16 je ispitanika izjavilo da nema potrebe za stalnim defektologom na školi, a 45 da ima. Oni koji iskazuju potrebu za stalnim defektologom na školi, iskazuju i povoljnije (iako ne i statistički značajno povoljnije) stavove prema integraciji djece s posebnim potrebama.

Zaključak

Stavovi srednjoškolskih ravnatelja prema djeci s posebnim potrebama i njihovoj integraciji u redovni srednjoškolski sustav odgoja i obrazovanja, razmjerno su pozitivni. Žene iskazuju povoljnije stavove u odnosu na muškarce i ravnatelji koji samoprocjenjuju svoje znanje za rad s učenicima s posebnim potrebama dovoljnim, iskazuju statistički značajno pozitivnije stavove prema integraciji, u odnosu na ispitanike koji svoje znanje procjenjuju djelomičnim.

Ono što je svakako iznenađujuće kao rezultat ovog istraživanja jest činjenica da se ova skupina srednjoškolskih ravnatelja ne razlikuje u svojim stavovima prema djeci s posebnim potrebama i njihovoj integraciji u redovne srednje škole po brojnim, za ovaj rad odabranim, mjerenim nezavisnim varijablama. Autorice su očekivale razlike u spomenutim stavovima u odnosu na varijablu - broj učenika u školi, jer su iste bile prisutne na uzorcima osnovnoškolskih učitelja (Kiš-Glavaš, 1999) i srednjoškolskih nastavnika (Ljubić, 2002). Također, iste su autorice, kao i autor Mejovšek (1983) utvrdile i razlike u stavovima osnovnoškolskih učitelja i srednjoškolskih nastavnika na varijabli - dob ispitanika, a autorica

Kiš-Glavaš (1999) i na varijablama stupanj obrazovanja i radno mjesto, što se u ovom istraživanju nije pokazalo značajnim. Svakako je bila očekivana i razlika u stavovima ravnatelja u odnosu na vrstu programa koji se provode u srednjoj školi, što također u ovom istraživanju nije bilo dokazano. Bilo je za očekivati da će ravnatelji iz škola kojih su programi primjereniji za neke skupine učenika s posebnim potrebama, primjerice učenike s teškoćama u učenju (4-godišnje i 3-godišnje strukovne škole i škole koje provode programe za stjecanje niže stručne sprema) i u kojima se oni većinom i školuju, pa tako ravnatelji imaju više iskustava u radu s ovom populacijom učenika, biti pozitivniji.

No ipak, rezultati generalno, ukazuju na pozitivne stavove ravnatelja i prema učenicima s posebnim potrebama i prema njihovoj integraciji u cjelokupni sustav srednjeg školstva u nas.

Začuđuju pozitivni stavovi kada znamo da integracija nije onakva kakva bi trebala biti, kao i nepostojanje razlika po spomenutim varijablama. Postavlja se pitanje je li ispitana skupina doista bila reprezentativna skupina ispitanika (61 od 363). Možda su to ravnatelji koji su otvoreniji za nove spoznaje i promjene u školstvu, što su pokazali i svojim sudjelovanjem na savjetovanju na kojem je bilo izvršeno ovo ispitivanje. Možda se pak radi samo o deklariranim stavovima, jer iako se u većini slučajeva ne protive, ravnatelji se uglavnom ne zalažu za integraciju. Ovo je svakako potrebno utvrditi ponovljenim opsežnijim istraživanjima i korištenjem nešto izmijenjene metodologije.

Autor Thomas (1985) ističe da je stav ravnatelja škole prema integraciji presudan u stvaranju stava učitelja prema integraciji, a koji se smatra presudnim za uspješnost integracije i najvažnija je njegova subjektivna pretpostavka (Kiš-Glavaš, 1999).

Ako su stavovi ravnatelja (relativno) pozitivni i ako su stavovi učitelja (relativno) pozitivni, zašto onda integracija u praksi nije zaživjela onako kao smo očekivali i kako smo željeli?

Literatura

- Bain, A., Dolbel, S. (1991): Regular and Special Education Principals, Perceptions of an Integration Program for Students Who Are Intellectually Handicaped, *Education and Training in Mental Retardation*, 26, 1, 33-42
- Center, Y., Ward, J., Parmenter, T., Nash, R. (1985): Principal,s attitudes towards the integration of disabled children into regular schools, *The Expectional Child*, 32, 149-161
- Davis, W. E. (1980): Public schools principals, attitudes toward mainstreaming retarded pupils, *Education & Training in Mental Retardation*, October, 174-178
- Hudson, F., Reisberg, L. E., Wolf, R. (1983): Changing teachers, perceptions of mainstreaming, *Teacher Education and Special Education*, 6, 1, 18-24
- Kiš-Glavaš, L. (1999): Promjena stava učitelja prema integraciji djece usporenog kognitivnog razvoja, *Disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb*
- Larrivee, B., Cook, L. (1979): Mainstreaming: A study of the variables affecting teacher attitude, *Journal of Special Education*, 3, 13, 315-324
- Ljubić, M. (2002): Stavovi nastavnika srednjih škola prema integraciji djece usporenog kognitivnog razvoja, *Magistarski rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb*
- Mejovšek, M. (1983): Povezanost stavova nastavnika redovnih osnovnih škola prema integraciji djece sa smetnjama u razvoju u redovne škole s odgojno-obrazovnom djelatnosti škole i socijalnim statusom, *Fakultet za defeknologiju, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb*
- Thomas, D. (1985): The determinants of teachers, attitudes to integration the intellectually handicapped, *British Journal of Educational Psychology*, 55, 251-263

The Attitudes of Secondary School Head Teachers toward Educational Integration

Abstract

Numerous studies, mostly conducted in western countries, have demonstrated the importance of attitudes of school head teachers and consultants for the success of educational integration of students with special needs. Their attitudes toward educational integration and students with special needs will be determined on a sample of Croatian secondary school head teachers (grammar, art&craft and comprehensive schools).